

KONCEPT ‘OBOCH’ V ZMYSLE JEDNOTY SÚHLASNOSTI A ROZDIELNOSTI *DVOCH*. SONDA DO JAZYKOVÉHO A DISKURZÍVNEHO PRIESTORU SÚČASNEJ SLOVENČINY

JANA SOKOLOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, Slovensko

SOKOLOVÁ, Jana: The concept of ‘*both*’ in the sense of the unity of agreement and difference between the *two*. A probe into the linguistic and discursive space of contemporary Slovak. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 2, pp. 393–411.

Abstract: The study focuses on the semantics and linguistic pragmatics of the expression *both* (*obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve*, *obidvoje*, *oboje*), which in Slovak can be classified as numerals, and marginally even as deictic parts of speech. The interpretation focuses on the aspects of following and varying the principles of maximality, homogeneity and salience. We point out that the cognitive definition of paired, generic and quantitatively bound multiplicity is strongly anchored in Slovak. In addition to the synthetic method, the singularity – multiplicity opposition is realized through lexical intervention with special lexical means. According to the nature of the composition of entities and lexical-semantic types of nouns, plurality is formed by word combinations of numerical, paired, set-based, generic and quantitatively defined multiplicity. From the point of view of logical semantics, the expressions behave not only as determiners of uncertainty, but also as generalized, general, existential and floating quantifiers. From the point of view of linguistic pragmatics, the analyzed expressions are egocentric. Due attention is therefore paid to the concept of ‘*both*’ in the context of the speaker’s verbal actions, relational projections and plurality of word combinations.

Keywords: concept, set, quantifier, projection, homogeneity, maximality, phrase

1. ÚVOD A ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ

Koncept ‘*oboch*’ má v slovenčine výrazné lexikálne zastúpenie, porov. *obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve*, *obidvoje*, *oboje*, *obojaký*, *obojako*. V porovnaní s inými slovanskými jazykmi, napr. ruštinou (*оба, обе*), ukrajinčinou (*обá, обудва, обудви*), bieloruštinou (*а́бодва, а́бедзве, а́боe*), češtinou (*oba, obě, oboje, obojí, obé, (po)obokrát*), poľštinou (*obaj, obydwa, obie, obydwie, oba, obydwa, oboje, obydwoje*), v slovenčine je evidentná vyššia početnosť, za ktorou stoja tieto skutočnosti: (a) synonymia výrazov *obidvaja* – *obaja*, *obidva* – *oba*, *obidve* – *obe*, *obidvoje* – *oboje*; (b) v singulári zámen opozícia v gramatickom rode: mužský rod oproti ženskému a strednému (*obidvaja*, *obaja*, *obidva*, *oba*: mužský rod; *obe*, *obidve*, *obidvoje*, *oboje*: ženský a stredný rod); (c) opozícia v mužskom rode: životné a neživotné

(*obidvaja, obaja*: životné; *obidva, oba*: neživotné); (d) konkurencia kvantitatívneho a deiktického parametra (*obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve, obidvoje, oboje*: číslovky; *obidvoje, oboje*: zámená); (e) konkurencia v kvantitatívnom parametri: numerický – súborový – druhový obraz entít (*obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve*: základné číslovky; *obidvoje, oboje*: skupinové číslovky; *obojaký, obojako*: druhové číslovky; (f) konkurencia kvantitatívneho a kvalitatívneho parametra (*obojaký* – druhová číslovka adjektívna; *obojaký* – blíži sa významu adjektíva); (g) konkurencia kvantitatívneho a okolnostného parametra (*obojako* – druhová číslovka príslovková; *obojako* – blíži sa významu príslovky); (h) homonymia súborového a súhrnového parametra¹ (*obidvoje, oboje*: skupinové číslovky; *obidvoje, oboje*: vymedzovacie zámená). Ako vidieť, interlexikálne sémantické vzťahy výrazov sú na paradigmatickej rovine založené jednak na identite významov a jednak na binárnom aj nebinárnom kontraste.

Základné gramatikalizované parametre a slovnodruhové vymedzenie výrazov zachytávajú lexikografické výklady. Uvádzajú tie vlastnosti, ktoré sú jazykovou prezentáciou kognitívneho spracovania skutočnosti a výsledkom jazykového videnia sveta slovenských užívateľov. Interpretujú jednak konceptuálny rámec výrazov a tým, že signalizujú ich kontextuálny charakter, zároveň naznačujú funkčné uplatnenie. Porovnajme: výraz *oba, obidva, obaja, obidvaja, obe, obidve* ako základná číslovka „vyjadruje počet dva vyčerpávajúci všetky dané veci, javy, osoby, ktoré sa chápu ako dvojica alebo sa vyskytujú obyčajne v páre, jeden aj druhý“ (Jarošová (ed.) 2021, s. 26), napr.² *Návšteva mala prehliť nadštandardné vzťahy oboch krajín po vstupe do Európskej únie*. Výraz *obojako* patrí medzi skupinové číslovky, keďže „vyjadruje počet dva ako vyčerpávajúci pri veciach, javoch, osobách, ktoré sa vyskytujú obyčajne v páre, pri pomnožných podstatných menách, jedny i druhé“ (tamže, s. 108), napr. *Od novembra pribudli pre chodcov tabule so zákazom vstupu na obidvoje schody vedúce na most*. Výraz *obojaký* ako druhová číslovka znamená „pozostávajúci z obidvoch, oboch druhov niečoho; jestvujúci v dvoch rozličných, často protichodných podobách, vyznačujúci sa vnútornou dvojakosťou alebo odlišnosťou, dvojaký“ (tamže, s. 108), napr. *U zvlášť nadaných básnikov významové a zvukové ozdoby niekedy splývajú, čím vznikajú tzv. obojaké ozdoby*. Výraz *obojako* sa zaraďuje aj medzi vymedzovacie substantívne zámená, lebo „vymedzuje súhrn dvoch odlišných vecí alebo javov, ktoré spoločne vytvárajú jednu situáciu, vyskytujú sa súčasne v jednom priestore a čase, jedno i druhé, to i ono“ (tamže,

¹ *Poznámka*: V záujme sprehľadnenia a zjednotenia výkladu budeme rozlišovať obsah pomenovaní *súbor* a *súhrn*. *Súbor* je ponímaný ako zoskupenie jednotlivín kreujúcich celok a majúciach spoločné vlastnosti. Premenné súboru majú príznak homogenity. *Súhrn* je posudzovaný v zmysle početnosti jednotlivín tvoriacich celok. Tvoria ho premenné s príznakom nehomogenity.

² Ilustratívne príklady uvádzame podľa *Slovenského národného korpusu* (verzia: prim-9.0-public-sane). Doklady majú pôvodnú podobu aj v prípadoch, keď nezodpovedajú kodifikácii spisovnej slovenčiny.

s. 109), napr. *Máme nároky na život, i povinnosti k životu. K obojemu sa hlásime. Ako vidieť*, posudzované výrazy sú v súčasnej slovenčine slovnodruhovo zaradené ako číslovky (základné, skupinové a druhové) a výrazy *obidvoje, oboje* sa ponímajú aj ako vymedzovacie substantívne zámená. Lexikografické výklady približujú charakter výrazov, ktoré svoj sémantický obsah naplňajú v konkrétnom kontexte použitia (k rozlíšeniu medzi obsahom výrazu a jeho charakterom pozri Mráz 2008).

Vzniká otázka, či príslušnosť k dvom slovným druhom má poznávacie alebo viac diskurzívne pozadie. Nazdávame sa, že rozdielna slovnodruhová príslušnosť môže súvisieť s posudzovaním *číslo* už v zmysle dvoch epistemologických stratégií – atributívnej a substantívnej stratégie. Atributívna stratégia sa spája s menom J. S. Milla (1973), podľa ktorého *číslo* je vlastnosť vonkajších vecí a číselný údaj je získaný na základe pozorovania empirických entít. Substantívna stratégia vyplynula z koncepcie G. Fregeho (2011), ktorý *číslo* nepovažuje za vlastnosť vonkajších vecí, ale za samostatne množinovo existujúci teoretický predmet (citované podľa Sousedík – Svoboda 2014). Uvedené skutočnosti naznačujú, že číslovky môžu byť výrazom atributívnej stratégie a vymedzovacie substantívne zámená sú výrazom substantívnej stratégie posudzovania čísla. Obe stratégie vykazujú medzi výrazmi ako lexikálnymi jednotkami a gramatickou kategóriou čísla vzťah koligácie.³ Atributívna stratégia značí, že numeráliá sa spájajú s plurárovými tvarmi substantív a tvoria s nimi syntakticky jednotné celky signalizujúce ukotvenosť kvantifikátorového výrazu⁴ v syntaxi slovného spojenia. Referentmi slovného spojenia sú triedy predmetov tvoriacich množiny, ktorých kardinalita (t. j. počet prvkov množiny) je vždy limitovaná počtom dva. Pluralita je v nich kalkulovaná na sémantickej, pragmatickej aj syntaktickej úrovni. Sémantický obsah výrazov závisí od kontextu použitia a o referencii výrazov rozhodujú aj pragmatické faktory. Číslovky tvoria slovné spojenia: (i) s počítateľnými substantívami⁵ (životnými aj neživotnými): *Obaja muži sa vtom rozbehli smerom k výťahu. – Obe dohody sú výsledkom plánovanej kooperácie oboch krajín vo viacerých sférach.*; (ii) s párovými substantívami⁶ (životnými aj neživotnými): *Mláďatá krmia obaja rodičia rovnakým podielom. – Pohla sa, chcela odísť. Chytil ju za obe plecía.*; (iii) substantívami pluráliá tantum: *Potom sa rozhodneme, či*

³ Koligácia v zmysle princípu predurčeného výberu. Týka sa vzťahov medzi lexikálnou jednotkou a gramatickou kategóriou a/alebo textovou štruktúrou (porov. Cvrček 2017).

⁴ V texte štúdie budeme používať výraz *kvantifikátor* v zmysle *kvantifikátorový výraz*. Vo filozofickej praxi sa rozlišujú *kvantifikátory* a *kvantifikátorové výrazy*. Pod kvantifikátormi sa zvyčajne rozumejú určité sémantické *objekty*, nie výrazy. Kvantifikátory sú objekty, na ktoré sa vzťahujú kvantifikátorové výrazy, t. j. kvantifikátory budú sémantickým obsahom kvantifikátorových výrazov (porov. Zouhar 2006a).

⁵ Kvantita substantív disponuje aj aspektom počítateľnosti a nepočítateľnosti (porov. M. Sokolová 2007, s. 23).

⁶ Párové substantíva majú v tvaroch plurálu význam prirodzeného páru. Ako píše M. Majtánová (1976, s. 79), „vo význame párovosti sa silnejšie zdôrazňuje tesný vzťah obidvoch kvalitatívne rovnakých členov dvojice, t. j. ich vzájomné spoločenstvo.“

pôjdeme na Giro alebo na Okolo Kalifornie, oboje preteky sú v máji.; (iv) substantívami singuláriá tantum, ktoré význam plurálu vyjadrujú najmä pomocou kategoriálnych substantív *typ* a *druh*: *Súčasná medicína ponúka účinné očkovacie látky pre oba typy žltacky*. (Ku kolokačnému profilu čísloviek sa ešte vrátíme v 3. časti príspevku.) V atributívnej stratégii je tvar číslovky a substantíva ovplyvnený pravidlami kongruentnej syntagmy, porov. *obaja muži, obe dohody, obaja rodičia, oboje preteky* a pod. Substantívne pomenovania sú v nich vo funkcii dominujúceho člena určujúceho podobu dominovaného člena z hľadiska čísla, rodu a životnosti/neživotnosti.

V substantívnej stratégii sú deiktiká *obidvoje, oboje* vetnočlensky autonómne. Odkazujú na slovné spojenia prezentované výhradne singulárnymi pádovými tvarmi substantív, ktoré sú vo vzťahu slabej logickej disjunkcie (porov. Daneš 2009). Vyjadrujú sumarizujúci vzťah medzi dvoma eventualitami. Hovoriaci potvrdzuje možnosť pôsobenia oboch faktorov súčasne v zmysle tretej eventuality. V poradí antecendentov sa uplatňuje faktor preferencie, ktorý umožňuje ich relativizovanie a subjektívne radenie: *Máš radšej leto alebo zimu? Oboje. = Máš radšej zimu alebo leto? Oboje*. Na rozdiel od základných čísloviek nekvantifikujú predmety mimojazykovej reality, ale textové pozície (Veselý 2011, s. 192).

Epistemický rozmer posudzovaných výrazov sa v minulosti fixoval gramatickými tvarmi dvojného čísla (duálu). V súčasnom slovenskom jazyku je ponímaný v rámci kategórie množného čísla. Vychádza z konceptu *mnohosti*, resp. kvantovosti, kvantitatívnosti, ktorý V. Filkorn definoval ako „mnohosť rovnako rozličných vecí“ (Filkorn 1998, s. 239). Parafrázujúc túto definíciu, koncept ‘*obidvoch*’ možno ponímať ako „úplnú mnohosť dvoch rovnako rozličných vecí“. Pre porovnanie, v *Mluvnici češtiny 2* sa výrazy *oba, obě, oboje, obojí* charakterizujú ako „vyčerpání množství prvků množiny o dvou prvcích“ (Mluvnice češtiny 2 1986, s. 111). Z prirodzenej podstaty veci vyplynula úzka prepojenosť duálu a párových substantív, rezíduá ktorej zostávajú konceptuálne ukotvené a v súvislosti s párovými substantívami vysvetľujú preferenciu číslovky *oba/obe* pred číslovkou *dva/dve* a ohraničenosť používania totalizátorov.⁷

Je teda nesporné, že vo výrazoch *obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve, obidvoje, oboje* sa spája predovšetkým faktor úplnosti, ktorý súvisí s uplatňovaním princípu maximality, a faktor rovnakosti⁸, ktorý predpokladá princíp homogenity. V ďalšom výklade sa preto zameriame na stručné priblíženie rešpektovania a variovania oboch princíпов v priesečníku hľadísk logickej sémantiky a lingvopragmatiky.

⁷ Totalizátory sa vymedzujú v rámci viacerých slovných druhov. V *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* (Osolobě 2017) s odvolaním sa na *Mluvnici češtiny 2* (1986) sa do triedy totalizátorov zaraďujú zámená (*všetok, všetko, každý, sám*), adverbá (*vždy, všade, zakaždým*) a číslovka *oba*.

⁸ Poznámka: výrazy *totožnosť, rovnakosť, identickosť* používame v ich relatívnom zmysle.

2. KONCEPT ‘OBOCH’ Z HEADISKA LOGICKEJ SÉMANTIKY

Numerické výrazy *obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve*, *obojaký*, *obojako* sa správajú ako jazykové kvantifikátory (kvantory),⁹ ktoré sú, na rozdiel od predikátovologických, neurčité a neostre (porov. Oliva 2017). Referentom oznamovacích viet, resp. propozícií s uvedenými výrazmi je stav vecí, resp. ich pravdivostná hodnota. Riešenie otázky, za akých podmienok sú vety pravdivé alebo nepravdivé, sa spravidla realizuje negáciou implikujúcou odlišnú pravdivosť viet. Porovnajme vety: *Kamil zjedol oba chleby*. – *Kamil nezjedol oba chleby*. Prvá veta implikuje skutočnosť, že *Kamil zjedol dva chleby*. Druhá veta implikuje skutočnosť, že *Kamil zjedol jeden chlieb*. Logická vlastnosť definovaná pomocou pravdivostných hodnôt a vyplývania je v logickej sémantike ponímaná ako *veridikalita* a jej náprotivky *neveridikalita*, resp. *antiveridikalita*. Veridikalita je citlivosť lexém na určitú vlastnosť kontextu, v ktorom sa vyskytujú. Citlivosť sa prejavuje buď ako pozitívna kontextová závislosť, alebo ako negatívna závislosť (výraz je neústrojný v kontexte s negatívne polarizovaným výrazom, t. j. nesmie byť v rozporujúcom kontexte). Z pohľadu veridikalit je výraz *oba* **neveridický determinátor** (porov. Dočekal 2017b). Porovnajme: **Obaja muži prehovorili ani slovo*. $\approx$ výraz *obaja* sa nachádza v rozporujúcom kontexte, keďže častica *ani* je negatívne polarizovaná. Nerozporujúci kontext si v tomto prípade vyžaduje neveridickú (nerozporujúcu) slovesnú negáciu: *Obaja muži neprehovorili ani slovo*. Výraz *obaja* umožňuje ďalšie implikácie len prostredníctvom veridických determinátorov – kvantifikátorov *žaden* alebo *nikto*: *Žaden z mužov neprehovoril ani slovo*. – *Nikto z mužov neprehovoril ani slovo*. Výpovede ukazujú, že výraz *obaja* má vlastnosti vyplývania dole (porov. Dočekal 2017a), a potvrdzujú, že kvantifikátory *žaden* a *nikto* patria do množiny klesajúcich kvantifikátorov (sprava aj zľava).¹⁰

Z hľadiska logickej sémantiky sa výrazy javia aj ako zvláštny druh **všeobecného (univerzálneho) kvantifikátora**, t. j. výrazu $(\forall x)(Px)$, ktorý značí *pre každé x platí P(x)*: *Obaja rodičia prispievajú na výživu svojich detí podľa svojich schopností, možností a majetkových pomerov*. Determinátor *obaja* sa považuje za univerzálny, lebo ide o variant *všetci/každý* v prípadoch, keď reštriktor obsahuje práve dva elementy (porov. Šimík – Dotlačil 2017): [QP *obaja* [NP *rodičia*]] [VP *prispievajú na výživu*] = je pravda, pokiaľ $\forall x$ [*rodič(x) & |rodič| = 2*] $\rightarrow$ [*prispievajú na výživu(x)*]. Hovoriaci predostiera individualizované čítanie kvantifikátora *obaja* – stotožňuje sa so všeobecne prijatou mienkou, že *každý* z rodičov (aj matka aj otec) má prispievať

⁹ Ku kvantifikátorom sa zaraďujú základné číslovky, zámená (*všetci*, *všetky*, *všetko*, *každý*, *žiadny*, *nikto*, *niekto*, *niektorý* a pod.) a časti nominálnych skupín (napr. *všetci ľudia*).

¹⁰ Ďalšie kvantifikátory logického štvorca sú prvkami týchto množín: *všetci*, *každý* – rastúcich kvantifikátorov sprava a klesajúcich zľava; *niekto*, *niektorý* – rastúcich kvantifikátorov sprava aj zľava; *nie všetci*, *nie každý* – rastúcich kvantifikátorov zľava a klesajúcich sprava (porov. Zouhar 2006b, s. 552).

na výživu svojich detí. Ide o to, že pri použití výrazu „všetky x “ máme na mysli všetky predmety s danou vlastnosťou *spoločne*, kým pri výraze „každé x “ ide o všetky takéto predmety *jednotlivo* (porov. Zouhar 2006a, s. 245). Negácia vety so všeobecným kvantifikátorom je pravdivá, keď je nepravdivý jej negovaný náprotivok: *Žiaden/ani jeden z rodičov neprispieva na výživu svojich detí podľa svojich schopností, možností a majetkových pomerov*. Rovnako nepravdivý výrok je aj v prípade použitia totalizátora *všetci* namiesto *obaja*: *Všetci rodičia prispievajú na výživu svojich detí podľa svojich schopností, možností a majetkových pomerov*. Univerzálne kvantifikátory sú modálne výrazy, ktoré podliehajú overovaniu vo vzťahu k vonkajšiemu svetu.

V prípade, že výrazy sú sémanticky aplikovateľné na každý element reštriktora jednotlivo, majú povahu **existenčného kvantifikátora**, t. j. výrazu, ktorý znamená $\exists xP(x)$: *existuje x , pre ktoré platí $P(x)$* . Existenčný kvantifikátor vyjadruje relatívne presný počet z určitého počtu. Znamená „existuje presne n objektov“: $\exists_{=n}$. Výraz *obaja* ako existenčný kvantifikátor značí „existujú presne dva objekty“. Sémanticky je teda podmienený prítomnosťou dvoch subjektov a slovesom prevažne s významom rezultatívnosti, jednorazovosti a uzavretosti deja. Napríklad veta *Madonna a Michael Jackson sa obaja narodili v roku 1958* znamená, že každý z oboch spomínaných spevákov sa narodil v roku 1958: aj *Madonna sa narodila v roku 1958* aj *Michael Jackson sa narodil v roku 1958*. Existenčné kvantifikátory sú možnostné modálne výrazy.

Výrazy nadobúdajú povahu **plávajúceho kvantifikátora** vtedy, keď signalizujú neukotvenosť kvantifikátora v syntaxi vety, napr. *Obaja budúci manželia Rogonoví sú z Ardanoviec*. = *Budúci manželia Rogonoví sú obaja z Ardanoviec*. = *Budúci manželia Rogonoví sú z Ardanoviec*. *Obaja*. Plávajúci kvantifikátor umožňuje signalizovať subjektívny postoj hovoriaceho, vyplývajúci z možnosti vyjadrenia stupňa aktivovanosti daného výrazu v aktuálnom členení výpovede. Výraz *obaja* sa dokonca poníma ako prototypický plávajúci kvantifikátor (porov. Šimík 2017), ktorý sa môže používať v iniciálovej, stredovej, finálnej pozícii a aj ako osamostatnený vetný člen.

3. KONCEPT ‘OBOCH’ Z HĽADISKA LINGVOPRAGMATIKY

Pri posudzovaní obsahových a funkčných stránok výrazov *obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve*, *obidvoje*, *oboje*, *obojaký*, *obojako* a pri analýze ich gramatikalizovaných parametrov vychádzame zo skutočnosti, že z lingvopragmatického hľadiska uvedené lexémy patria medzi **egocentriká**, t. j. jazykové výrazy, ktoré signalizujú implicitnú prítomnosť hovoriaceho, porov. *obidvaja* = dvaja + ‘niečo navyše’ (hovoriaci zdieľa obsah ‘*obidvoch*’ v zmysle ‘už spomínaní dvaja’; ‘tí dvaja, o ktorých bola reč’; ‘jeden aj druhý’; ‘ten i onen’; ‘úplný súbor tvoria dvaja’ a pod.). Lexémy teda obsahujú prvky, ktoré možno špecifikovať len pragmaticky. Sú výrazom abstrakčnej flexibili-

ty hovoriaceho (k termínu pozri Dolník 1999) a s číslovkou *dvaja* sú v asymetrickom vzťahu: *obidvaja* sú vždy *dvaja*, ale *dvaja* nie sú vždy *obidvaja*.

V prípade výrazov *obidvaja*, *obidva*, *obidve*, *obidvoje* poukázanie na počet *dvoch* je v slovenčine priamo súčasťou slovného tvaru (lexémy sa vyznačujú morfo-sémantickou transparentnosťou svojho tvaru), v prípade výrazov *obaja*, *oba*, *obe*, *oboje* počet dvoch entít ako konečného počtu sa implicitne predpokladá. Dôležitá je ale skutočnosť, že všetky výrazy spája ich deiktická podstata a dôraz na úplnosť. Deixa tu znamená späťnosť s predchádzajúcim kontextom a úplnosť je ponímaná v zmysle kompletnosti danej dvojčlennej množiny entít. Inými slovami, výrazy synkreticky evokujú okrem kvantovosti (kvantitatívnosti) a pronominálnosti¹¹ aj úplnosť istých faktov. Konzekvenciou je, že príznak kvantovosti zaraďuje výrazy do triedy čísloviek, príznak odkazovania spája výrazy so zámenami, príznak úplnosti zaraďuje výrazy medzi tzv. delimitátory (totalizátory) a príznak anaforickosti naznačuje efekt kontextovej implikácie, t. j. záveru vyvoditeľného z informačného vstupu a z kontextu. Sémantický obsah výrazov závisí od kontextu použitia. Výrazy sú štandardnými jazykovými prostriedkami endoforického odkazovania. Ako deiktické identifikátory nemajú pojmovo vymedzenú referenčnú oblasť (o ich referencii rozhodujú pragmatické faktory), a tak sa môžu zakaždým vzťahovať na aktualizované entity danej rečovej situácie, daného kontextu. Posudzované výrazy súvisia so situácnou sémantikou, základnou myšlienkou ktorej je skutočnosť, že výpovede sa týkajú určitých situácií, nie sveta ako celku (Zouhar 2007, s. 534). Sú založené na (a) relatívnej identite pomenovaní¹² odkazujúcich k dvom referentom alebo na (b) alterácii (vzťahu sémantickej obdoby, porov. *Mluvnice češtiny 3* 1987)¹³ realizovanej prostredníctvom pomenovaní dvoch odlišných entít z rovnakej sémantickej triedy a tiež vzťahujúcim sa k rôznym referentom. Numerické výrazy *obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve* sú vo funkcii totalizátora (lexikálnej jednotky označujúcej úplnosť celku majúceho dva rovnaké členy) a spájajú príznak homogenity a maximality, porov. *Obidve výstavy potrvajú do 30. marca*. Deiktické výrazy *oboje*, *obidvoje* sú vo funkcii alterátora a spájajú príznak nehomogenity a maximality, porov. *Dôchodok alebo nemocenská dávka. Ale nie obidvoje*.

Implicitná prítomnosť hovoriaceho navodzuje aspekt projekcie, inými slovami postoja, videnia, posudzovania a hodnotenia dvoch entít v danej rečovej situácii. Pri tom naznačuje, že počet entít je limitovaný počtom *dva* (projekcia konečného počtu dvoch entít majúcich niečo spoločné). V slovenčine sa projekcia konečného počtu

¹¹ Na skutočnosť, že samotný deiktický systém je egocentrický, upozorňoval už J. Lyons (1969, s. 275).

¹² Spojenie *obe ruky* referuje na *pravú* a *ľavú ruku*, ktoré nie sú síce absolútne identické, ale vyhovujú kritériu homogenity a keďže tvoria jeden pár, vyhovujú aj kritériu maximality.

¹³ *Alterácia* je vzťah medzi pomenovaniami predmetu reči, ktoré majú nejakú spoločnú vlastnosť (napr. príslušnosť k skupine, triede, druhu) a nikdy nie sú referenčne totožné (porov. *Mluvnice češtiny 3* 1987, s. 701 – 702).

prejavuje v koncepte ‘*oboch*’, ktorý odráža: (a) numericko-deiktické videnie sveta (v odkazovaní na počet dvoch relatívne identických entít jednej sémantickej triedy ako konečného a úplného počtu; úplnosť celku zahrňujúceho počet dva): *obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve*: *Obaja súperi bojujú o tretiu pozíciu v tabuľke.*; (b) súborovo-deiktické videnie sveta (v odkazovaní na súbor dvoch relatívne identických entít z jednej sémantickej triedy ako kompletnej skupiny): *obidvoje, oboje*: *Vstal a zamkol oboje dvere.*; (c) druhovo-deiktické videnie sveta (v odkazovaní na počet dvoch často protikladných entít jednej skupiny ako úplného počtu; druhovú úplnosť celku zahrňujúceho počet dva): *obojaký*: *Ťažko určiť, čo je sladké, čo slané a čo obojaké.*; (d) súhrnovo-deiktické videnie sveta (v deixe súhrnu dvoch rôznych entít z dvoch odlišných sémantických tried): *obidvoje, oboje*: *Ak sa spýtate obyvateľa Fínska, čo mu chýba najviac z jeho domova v zahraničí, odpoveď najčastejšie znie: ražný chlieb a sauna. Prípadne oboje.*

S konceptom ‘*oboch*’ sa teda v slovenčine spájajú dve entity, ktoré vyhovujú kritériu $\pm$ homogenity a maximality.¹⁴

Slovné spojenia s číslovkou *dva* sa prirodzene spájajú s totalizátormi *všetok, všetka, všetko, všetci, všetky*: *Všetky dve kiná pracovali nonstop*. Reflektujú videnie sveta v zmysle úplného súboru entít. V tomto prípade je spojenie *všetky dve* plne nahraditeľné výrazom *obe*: *Obe/obidve kiná pracovali nonstop*. Spojenie dvoch totalizátorov **všetky obe* sa nepripúšťa: **Všetky obe kiná pracovali nonstop*. Podobne sa spája číslovka *dva* s totalizátormi *každý, každá, každé*: *Hasiči sa stretávajú každé dva roky, vždy v inej obci*. Prezentuje videnie sveta v zmysle diskretnosti v súbore entít a tiež vylučuje spojenie dvoch totalizátorov **každé oba*: **Hasiči sa stretávajú každé oba roky, vždy v inej obci*.

3.1 Koncept ‘*oboch*’ v kontexte verbálneho konania hovoriaceho

Jadrom verbálneho konania hovoriaceho je egovzťahná interpretácia situácie, udalosti, faktu (k problematike pozri Sokolová 2023). Ide o obraz situácie vo vzťahnom rámci ega. Vzťahný systém, ktorý sa vyprofiloval ako skúsenostný komplex, znamená sformovaný a sprostredkovaný vzťah hovoriaceho k vonkajšiemu svetu. Skúsenostný komplex nasmerúva hovoriaceho uviesť výraz v adekvátnom kontexte, ktorý je jazykovo-znalostnou projekciou udalosti. Verbálne konanie hovoriaceho je založené na znalostiach tohto lexikálneho súboru a možnostiach a pravidlách používania jeho jednotiek.

¹⁴ Na porovnanie uvedme projekciu individuálnych predmetov daných počtom *dva*. Ukazuje sa, že v slovenčine sa koncept ‘*dvoch*’ prezentuje: (a) v numerickom obraze sveta (v počte dvoch entít): *dva, dvaja, dve*: *Uvedomujeme si, že na nás čakajú dvaja silní súperi.*; (b) v numericko-súborovom videní sveta (v súbore dvoch entít ako kompletnej skupiny): *dvoje*: *Z veľkej haly viedli chodby rozličnými smermi a dvojce schodov do vyšších poschodí.*; (c) v numericko-druhovom videní sveta (v súhrne dvoch druhov ako kompletnej skupiny): *dvojaký*: *Podľa vinárov hrozno zraje dvojakým spôsobom – nielen na slniečku, ale aj tým, že v chlade stráca vodu*. S číslovkou *dva* sa tradične dostávajú do súvislosti dve entity, ktoré vyhovujú kritériu $\pm$ homogenity a nemaximality.

Vo verbálnom konaní hovoriaceho sa egovzťažná interpretácia udalosti prejavuje už vo výbere prezentácie účasti participantov komunikácie, ktorý predostiera tieto možnosti: (a) hovoriaci udalosť vzťahuje aj na seba: *My obe vieme, že jedinou cestou môže, ba musí byť návrat k starým hodnotám. – Toto je však šport a obe chceme ísť na olympiádu.*; (b) hovoriaci udalosť vzťahuje na adresátov: *Vy obaja hráte v mojom živote dôležitú úlohu. – Obe ste začali svoju kariéru v mladom veku.*; (c) hovoriaci udalosť vzťahuje na osoby neprítomné v bezprostrednej komunikačnej situácii: *Oni obaja celý život chodili do práce a fyzicky drelí. – Obaja si doliečovali ťažké zranenia z predchádzajúcej sezóny.* Participantská účasť sa vždy vyjadruje osobným tvarom slovesa v pluráli. Výrazy *oba/obe* sa spájajú s príslušnými osobnými zámenami prvej, druhej alebo tretej osoby buď explicitne alebo implicitne. Vo verbálnom konaní hovoriaceho môžeme teda identifikovať jednak zdieľanie faktov na základe jeho internej alebo externej participantskej spoluúčasti.

V prípade zdieľania faktov na základe internej participantskej spoluúčasti hovoriaci zdieľa subjektívny názor na fakty v introspektívnej reflexii: *Nebol to dnes žiadny veľký zápas. Obidve sme hrali nervózne, pričom ja som bola o trochu lepšia.* Koncept internej participantskej spoluúčasti hovoriaceho explicitne vyjadruje komitatívna konštrukcia: *Myslím, že obidvaja s Michalom sme cítili, že naše cesty sa rozchádzajú.* ≈ ja a Michal; – *Toto bola pre mňa – pre nás obe – skúsenosť, ktorá nám zmenila život.* ≈ pre mňa a pre teba, resp. pre mňa a pre ňu. Konštrukcie *obidvaja/obidve s Y* a *my obe/obaja* patria do sféry egoprezentácie hovoriaceho, ktorý v nej vystupuje ako inkorporovaný participant₁. Konštrukcia *obidvaja/obidve s Y* fakticky označuje *ja* a *Y*, čím sa zaraďuje do typu koordinatívneho komitatívu. Formálne konštrukcia najprv uvádza, že počet účastníkov je viac ako jeden, t. j. hovoriaci a participant₂, a potom lexikálne konkretizuje len participanta₂, ktorý je započítaný akoby dvakrát – raz vo výraze *obidvaja/obidve* a druhý raz v konštrukcii *s Y*. Interná participantská účasť sa viaže na použitie 1. slovesnej osoby vo výpovedi.

V prípade zdieľania faktov na základe externej participantskej spoluúčasti, hovoriaci spravidla naplňa vlastnú potrebu vyjadriť sa k faktom na vecnej rovine, a to buď ako: (i) všeobecný, generalizovaný názor na fakty, ktoré označuje ako reálne: *Žena a muž sú obaja ľudia, ale funkcie, ktoré plnia v živote, nie sú totožné.*; (ii) vlastný, subjektívny názor na fakty (hodnotí, analyzuje, vysvetľuje, zdôvodňuje, vyvodzuje záver) z pohľadu pozorovateľa: *V príjemnom jesennom počasí obidve mužstvá príliš hernou úrovňou prítomných divákov nenadchli.* Externá participantská účasť sa viaže na použitie 3. slovesnej osoby vo výpovedi.

V súvislosti s verbálnym konaním vyvstáva otázka zdroja informácií, ktorým hovoriaci odôvodňuje svoje tvrdenie a na základe ktorého realizuje výpoveď. Ukazuje sa, že výrazy *obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve, obidvoje, oboje* sú prostriedkami funkčno-sémantickej kategórie evidenciality potvrdzujúcej, že hovoriaci interpretuje udalosť egovzťažne podľa primárnych alebo sekundárnych zdrojov. Primárnym zdrojom je pre hovoriaceho jeho vlastná percepčná činnosť a jeho znalosť

sveta, ktorá predstavuje egovzťazne generalizovaný skúsenostný komplex, ego-vzťazne organizovaný obraz sveta, individuálne skúsenosti hovoriaceho. Priame zdroje zahŕňajú: (i) informácie o udalosti, ktorej bol účastníkom: *So sestrou máme spoločné to, že obe sme učiteľky angličtiny.*; (ii) znalosti, skúsenostný komplex hovoriaceho, na základe ktorého vyjadruje vlastné stanovisko, vlastné presvedčenie o platnosti faktov: *O týždeň sa celkom určite obaja súperi predstavia znovu v Prešove.* Sekundárne zdroje znamenajú informácie o faktoch, ktoré sú v egovzťahnom rámci inej osoby. Keďže hovoriaci sa odvoláva na cudziu mienku, tvrdenie tretej osoby, reportívna projekčnosť je založená na deduktívnom usudzovaní, ktoré je argumentačne založené na autorite, resp. svedectve. Spravidla je signalizované pomocou autorizačného adverbialie zreteľa: *Podľa vyjadrenia pyrotechnika boli obidve delostrelecké strely schopné výbuchu. – V stanovisku mesta sú obaja kandidáti označení ako rovnocenní.,* resp. prostredníctvom kognitívnych slovies: *Myslí si, že obe krajiny môžu mať problémy. – Predpokladá sa, že obe jaskyne sú len časťou veľkého dosiaľ neprebádaného jaskynného systému.*

3.2 Koncept ‘oboch’ vo vzťahovej projekcii

Z egocentrickej podstaty výrazov vyplýva, že vyhovujú podmienkam presupozícií a majú vzťahovú podstatu. Z pohľadu extenzionálnej sémantiky totiž vyjadrujú binárne relácie medzi dvoma množinami – množinou dvoch konkrétnych entít a množinou všetkých entít danej triedy.

Pri posudzovaní vzťahovej projekcie ‘*oboch*’ vychádzame najprv z predpokladu, že východiskovým aspektom je perspektivizácia hovoriaceho ohľadne usporiadania entít, ktoré má charakter statickej alebo procesuálnej konceptuálnej schémy.¹⁵ Hovoriaci prezentuje udalosť so zameraním buď na fakty (ako fotografiu), alebo na procesuálnu stránku (ako film). Výpoveď *Spadla a zlomila si obe ruky v zápätí.* naznačuje dve perspektívy. V statickej perspektivizácii sa realizuje vzťahová projekcia faktov: $\approx$ zlomená je pravá a zlomená je aj ľavá ruka, v dynamickej perspektivizácii sa uplatňuje vzťahová projekcia dejov: $\approx$ zlomila si pravú a zlomila si aj ľavú ruku. V súvislosti s polyinterpretačným charakterom výpovedí s analyzovanými výrazmi budeme v ďalšom výklade rozlišovať dve vzťahové hľadiská – hľadisko vzťahu rovnako rozličných vecí a hľadisko vzťahu rovnako rozličných dejov. Korešponduje to s faktom, že kvantifikátory determinujú statické alebo dynamické príznaky.

3.2.1 Vzťahová projekcia rovnako rozličných vecí

Vzťahová projekcia dvoch premenných anticipuje mentálnu možnosť rozloženia (parcelácie) na komponenty alebo možnosť zloženia (kompletácie) komponentov v rámci daného súboru. Hovoríme o vzájomnej podmienenosti a súvislosti sub-

¹⁵ Statické schémy sa vzťahujú na objekty a štruktúry objektov, procesuálne schémy súvisia s priebehom deja, fázami deja a pod.

stancií a vzťahov v súbore. Ak hovoriaci vychádza zo vzťahu, zúži sa súbor možných substancií, keď sú východiskom substancie, zúži sa nevyhnutne súbor vzťahov (porov. Krupa 1980, s. 68).

Vzťahovosť dvoch entít z pohľadu posudzovaných výrazov je pragmaticky orientovaná a hovoriaci ju prezentuje z troch hľadísk: ako komplementárnosť, totálnosť a súhrnnosť premenných.

Komplementárnosť premenných je možnosť individuálneho posudzovania dvoch premenných súboru v zmysle 'jedna aj druhá jednotlivina navzájom'. Vzťahuje sa na numericko-deiktickú projekciu párových a počítateľných substantív, ktoré v rámci kvantitatívnych opozícií vyjadrujú buď proporcionálny alebo izolovaný protiklad (porov. Šefčík 2017).

(a) Proporcionálny protiklad značí analogický pomer medzi premennými jednej triedy. Vychádza z princípu komplementarity, čo znamená, že dve entity sa navzájom podmieňujú a dopĺňajú. Podstatou komplementarity dvoch prvkov v určitom systéme je teda to, že navzájom podmieňujú možnosť svojej pochopiteľnosti a existencie. Zároveň platí, že ak sú prvky určitého systému komplementárne, nevyhnutne to znamená, že nie sú absolútne totožné (porov. poznámku 7 o relatívnej podstate *totožnosti, rovnakosti, identickosti*). Proporcionálny protiklad sa týka párovej komplementarity a asociovej komplementarity.

Párová komplementarita si pri premenných označujúcich ľudí vyžaduje znalosti hovoriaceho o partnerských, príbuzenských, medziľudských vzťahoch: *Obe jej babičky totiž pochádzajú zo Slovenska.* ≈ teda nie akékoľvek babičky, ale babička z matkinej strany a babička z otcovej strany. Párové premenné, ktoré neoznačujú ľudí predpokladajú znalosti prototypového charakteru: *Pri páde si zlomil obe nohy a ruku.* ≈ pravú aj ľavú nohu; – *Starý most spájajúci oba brehy Dunaja nahradí nový.* ≈ pravý aj ľavý breh. Párová projekcia aktivuje aspekt prototypu. Nezameriava sa na počet *dva/dve*, ale na inherentný protiklad vychádzajúci zo sociálneho alebo priestorového usporiadania.

Asociovaná komplementarita sa vzťahuje na také počítateľné premenné, ktoré si vyžadujú konštantné znalosti hovoriaceho týkajúce sa diferencovania dvoch stránok jedného pomenovania: *Súboje oboch tímov sú väčšinou veľmi vyrovnané a končia sa najtesnejšími výsledkami.* ≈ tím domácich a tím hostí; – *Voličský preukaz sa dá vybaviť pre obe kolá volieb naraz.* ≈ prvé kolo a druhé kolo.

(b) Izolovaný protiklad znamená nepomer počítateľných premenných v zmysle dve konkrétne entity vs. ostatné entity jednej triedy: *Očakávané príjmy sa však nezaplnili, obe médiá vykazujú straty.* ≈ zo všetkých médií vykazujú straty (tieto) dve (konkrétne) médiá; – *Mne sa páčia obe mená.* ≈ zo všetkých mien sa mi páčia (tieto) dve (konkrétne) mená. To znamená, že nie všetky v zmysle nerozčleneného súboru, ale dve ako konkrétne jednotliviny. Číslovka *obe* sa zúčastňuje na vyčlenení časti z celého súboru. Podmnožiny *obe médiá*, *obe mená* tvoria binárne relácie s množinami *všetkých médií* a *všetkých mien*, pričom podmnožiny *obe médiá*, *obe mená* sú

spoločnými prvkami množín *všetkých médií* a *všetkých mien*. Zároveň reflektujú implicitnú opozíciu demonstratív (*tí, títo, tie, tieto*) a determinatív (*všetci, všetky*).

Totálnosť (úplnosť) premenných implicitne naznačuje význam 'úplný počet v súbore'. Vzťahuje sa na súborovo-deiktickú projekciu substantív pluráliá tantum a počítateľných substantív označujúcich dve entity z identickej sémantickej triedy: *Obidvoje dvere boli zamknuté*. ≈ všetky dvojce dvere (v izbe) boli zamknuté; – *Po druhej svetovej vojne som pravidelne navštevoval obidve kiná v Banskej Bystrici*. ≈ všetky dve kiná v Banskej Bystrici; – *Oba vchody magistrátu sa na noc zamykajú, rovnako aj všetky kancelárie*. ≈ všetky dva vchody magistrátu. To znamená, že všetky v zmysle rozčleneného súboru (jeden aj druhý) a priestorového ukotvenia, teda jednoznačnej lokalizácie. V prípade výrazov *oba, obidva, obe, oboje* význam 'všetkého' je inherentnou súčasťou lexikálneho významu.¹⁶ Spojenia *obidvoje dvere, obidve kiná, oba vchody* sú kontextovo senzitivne v zmysle nutnosti už spomínanej priestorovej lokalizovateľnosti.

Súhrnnosť premenných implicitne naznačuje význam 'súhrnu dvoch'. Vzťahuje sa na deikticko-súhrnovú projekciu a predpokladá integráciu dvoch odlišných premenných v ad hoc vzťahu: *Niektorí si zabudli zobrať peniaze, iní zas kartu a nájdu sa aj takí, ktorí v bankomate nechajú oboje*. ≈ niektorí v bankomate zabudnú aj peniaze aj kartu. – *Máme nároky na život, i povinnosti k životu. K obojemu sa hlásime*. ≈ hlásime sa aj k povinnosti aj k životu. Vo výrazoch *obojce, obidvoje* sa spájajú sémanticky rôzne pomenovania odkazujúce na súhrn rozčlenených entít. Súhrnnosť má kontingentnú povahu. Integrácia je komutatívna, lebo má nezávislé poradie premenných (operandov, entít), t. j. zmena poradia argumentov nemení pravdivostnú hodnotu výpovede: *Videl som, že sa chveje – hnevom, bolesťou či obidvojím*. = *Videl som, že sa chveje – bolesťou, hnevom či obidvojím*. Výraz *obojce* je tu anaforickou premennou k výrazom *hnev* a *bolesť*, ktoré sú, ako sme spomínali, vo vzťahu alterácie dvoch antecedentov.

Projekcia komplementárnosti a totálnosti premenných súvisí s epistemologickým myšlienkovým rámcom jednoty súhlasnosti (homogenity a maximality), súhrnnosť premenných je daná epistemologickým myšlienkovým rámcom jednoty rozdielnosti (t. j. nehomogenity a maximality).

3.2.2 Vzťahová projekcia rovnako rozličných dejov

Dynamická projekcia udalosti¹⁷ značí jej procesuálnu stránku a v súvislosti s výrazmi *oba/obe* predpokladá buď dvoch pôvodcov (tvoriacich definovanú dvojprvkovú množinu) a identitu dvoch rôznych dejov (a použitie plurálovej formy slo-

¹⁶ Na rozdiel od čísloviek *dva/dve* a *dvaja*, ktoré, ako sme už spomínali, význam 'všetkého' vyjadrujú adherentne, pomocou totalizátora *všetci, všetky*: *V Košiciach študovali všetci dvaja československí kozmonauti, ktorí boli vo vesmíre*.

¹⁷ *Udalosť* vymedzujeme ako základnú jednotku dejovosti. Okrem generických viet hovoriaci referuje o konkrétnej udalosti.

vesa), alebo jedného pôvodcu deja a dva objekty v projekcii dvoch časových úsekov jedného deja (nutnosť použitia singulárovej formy slovesa a možnosť použitia adverbii *najprv* – *potom*).

Tvar prísudku obsahuje ukazovatele postoja hovoriaceho k výpovedi a ukazovatele časovej a priestorovej zaradenosti. Sú to kategórie modálne (spôsob) a deiktické (časová a priestorová charakteristika deja). Udalosť hovoriaci prezentuje buď ako reálnu alebo ireálnu. Reálnosť značí posúdenie dejov ako skutočných, faktívnych.¹⁸ Realizuje sa prevažne v indikatíve prézenta a préterita. V indikatíve prézenta sa stretáva imperfektívna aspektová forma, indikatívna modusová forma a prézentná temporálna forma. Indikatív préterita spája perfektívnu/imperfektívnu aspektovú formu, indikatívnu modusovú formu a préteritnú temporálnu formu. Ireálnosť, t. j. nefaktívnosť znamená vyhodnotenie dejov buď ako hypotetických, ktoré prezentuje kondicionál, alebo nehypotetických, ktoré vyjadruje imperatív a futúrum. Ireálnosť realizácie deja často signalizuje prirovnávacia konjunkcia *akoby*: *Po zmene strán akoby obaja tréneri zakázali útočiť.* ≈ *akoby zakázal útočiť tréner₁ a akoby zakázal útočiť tréner₂.*

Dvaja pôvodcovia a identita dvoch rôznych dejov umožňujú simultánnu, recipročnú a rezultatívnu projekciu. Sukcesívna projekcia naznačuje jedného pôvodcu deja a dva objekty v projekcii dvoch časových úsekov jedného deja (singulárová forma slovesa).

Simultánnosť dejov znamená súbežnosť, časovú a priestorovú zhodu priebehu dvoch dejov: *Obidvaja pacienti sa zotavujú doma.* ≈ *doma sa zotavuje pacient₁ a zároveň sa doma zotavuje pacient₂.* Pri verifikácii vety sa berú do úvahy len pacienti, ktorí sa zotavujú doma. Negácia sa vzťahuje na predikát a vyžaduje si prototypicky distributívnu interpretáciu oboch premenných: *Ani jeden z (oboch) pacientov sa nezotavuje doma.* Simultánnosť sa môže vzťahovať na pôvodcu deja (*obidve*) aj na samotný dej (predikát v podobe lexikalizovaného spojenia *uprieť oči*): *Obidve sme upreli oči na dvere šéfovej kancelárie.*

Reciprocita dejov značí, že deje sú v projekcii obojstrannej vzájomnosti: *Napokon si obaja muži podali ruky.* ≈ *muž₁ podal ruku mužovi₂ a (zároveň) muž₂ podal ruku mužovi₁;* – *Obe ženy sa objali.* ≈ *žena₁ objala ženu₂ a (zároveň) žena₂ objala ženu₁.* Význam reciprocitu si vyžaduje recipročné reflexívne slovesá. Reciprocita sa spája so sukcesívnosťou alebo simultánnosťou.

Rezultatívnosť dejov anticipuje dovŕšenosť, ukončenosť realizácie dejov: *Obe lode boli vážne poškodené.* ≈ *poškodená bola loď₁ a poškodená bola aj loď₂.* – *Výšetrovatelia predpokladajú, že obaja muži zomreli na podchladenie.* ≈ *na podchladenie zomrel muž₁ a na podchladenie zomrel aj muž₂.*

Simultánna, recipročná aj rezultatívna projekcia dvoch identických dejov súvisí s epistemologickým myšlienkovým rámcom jednoty súhlasnosti. Slovné spojenia sú vo vetách v pozícii podmetu.

¹⁸ *Faktívnosť* je posúdenie realizácie deja na základe skúsenosti ako skutočného (Sokolová – Žigo 2014, s. 90).

Duratívna povaha deja umožňuje členiť líniu deja v zmysle sukcesívnosti ako-by dvoch identických dejov zacielených na dva objekty: *Pobozkal mamu na obe líca a rozlúčil sa.* ≈ najprv matku pobozkal na jedno líce₁, potom pobozkal na druhé líce₂. Sukcesívna projekcia nešpecifikovaných úsekov deja značí chronologickú a konvergentnú postupnosť s konečnou limitou *dvoch*. Tiež súvisí s epistemologickým myšlienkovým rámcom jednoty súhlasnosti. Slovné spojenia sú vo vetách spravidla v pozícii adverbálie.

4. KONCEPT ‘OBOCH’ V KONTEXTE PLURALITY SLOVNÝCH SPOJENÍ

V sémantickom protiklade jednot’ – mnohost’ sa rozlišuje plurál limitovaného (malého) množstva a plurál nelimitovaného (veľkého) množstva.¹⁹ Výrazy *obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve, obidvoje, oboje* sa vyznačujú príznakmi homogenity a maximality napriek tomu, že sa asociujú s predstavou malého a limitovaného množstva entít. So substantívami tvoria empiricky zmysluplné slovné spojenia, ktoré sú spravidla zakotvené v paradigme štyroch členov: singulár mena a singulár slovného spojenia ↔ [plurál slovného spojenia] a plurál mena. Na škále medzi singulárom a plurálom mena sa uplatňuje interná aj externá diferenciácia slovných spojení, a to z hľadiska počtu, páru, súboru a druhu/týpu. Empirická zmysluplnosť vyplýva z charakteru zloženosti entít a lexikálno-sémantického typu substantív: (a) počítateľných substantív; (b) párových substantív; (c) substantív pluráliá tantum; (d) substantív singuláriá tantum.

(a) Počítateľné substantíva význam množstva realizujú gramaticky, alebo adherentne, a to buď pomocou lexikálneho kvantifikátora, alebo pomocou lexikálneho klasifikátora. Lexikálne kvantifikátory typu *skupina, pelotón, zväzok, kartón, krádeľ, črieda*²⁰ a pod. denotujú ohraničené počty objektov. Zónu jednotlivín tvorí singulár mena (*dieťa*) a singulár slovného spojenia (napr. *skupina detí* – kvantifikátor je v tvare singuláru, meno má tvar plurálu), zónu mnohosti vyjadruje plurál slovného spojenia (*obe deti* – *obe skupiny detí*: kvantifikátor aj meno sú v tvare plurálu)²¹ a plurál mena (*deti*). Ako vidieť, počítateľné substantíva tvoria päťčlenné paradigmy pozostávajúce zo singulárových tvarov mena (*dieťa*), singulárových tvarov slovného spojenia (*skupina detí*), dvoch plurálových tvarov slovného spojenia (*obe deti, obe*

¹⁹ Plurál malého množstva je gramaticky špecifikovaný a ohraničený na slovné spojenia s číslovkami *dva, oba, tri a štyri* a tvarmi substantív v nominatíve plurálu (na rozdiel od ruštiny, kde tvary substantív sú v genitíve singuláru: *два, оба, три, четыре мальчика*).

²⁰ *Skupinovosť* je vlastným lexikálnym významom daných substantív.

²¹ Keďže aplikovateľnosť výrazov *obidvaja, obidva, obaja, oba, obe, obidve, obidvoje, oboje* je viazaná na konkrétnu udalosť, ich prítomnosť v paradigmách ako systémovom jave budeme prezentovať čisto teoreticky, bez ohľadu na potvrdenie vo výpovediach. Spojenia s danými výrazmi uvádzame v hranatých zátvorkách.

skupiny detí) a plurálového tvaru mena (*deti*). Podobne: *pretekár* – *pelotón pretekárov* ↔ [*obaja pretekári* – *oba pelotóny pretekárov*] – *pretekári*; *kľúč* – *zväzok kľúčov* ↔ [*oba kľúče* – *oba zväzky kľúčov*] – *kľúče*; *cigareta* – *kartón cigariet* ↔ [*obe cigarety* – *oba kartóny cigariet*] – *cigarety*; *vrana* – *krdel' vrán* ↔ [*obe vrany* – *oba krdle vrán*] – *vrany*; *kôň* – *črieda koní* ↔ [*oba kone* – *obe čriedy koní*] – *kone*. Lexikálne klasifikátory *druh*, *typ* denotujú druhovo alebo typovo ohraničené počty objektov. Druhový singulár slovného spojenia počítateľných substantív umožňuje variantné tvary substantív, a to v genitíve singuláru alebo genitíve plurálu: *text* – *druh textu/druh textov* ↔ [*oba texty* – *oba druhy textov*] – *texty*; *hrad* – *typ hradu/typ hradov* ↔ [*oba hrady* – *oba typy hradov*] – *hrady*; *zvier* – *druh zvieraťa/druh zvierat* ↔ [*obe zvieraťa* – *oba druhy zvierat*] – *zvieratá*.

(b) Párové substantíva vzťah jednotlivina ↔ mnohosť realizujú gramaticky, čo znamená, že síce tvoria opozíciu tvarov v singulári oproti plurálu, ale jednotlivina je v párovej projekcii vždy ponímaná vo vylučovacom zmysle – buď jeden alebo druhý člen páru. Plurál v párovej projekcii značí jedny aj druhé členy párov. Plurál limitovaného množstva v párovej projekcii sa realizuje prostredníctvom lexikálneho kvantifikátora *pár*, *obaja*, *oba*, *obe*: *ruka* (= pravá alebo ľavá ruka) ↔ *obe ruky* (= pravá aj ľavá ruka) – *oba páry rúk* (dve pravé a dve ľavé ruky) – *ruky*. Podobne: *topánka* ↔ [*obe topánky* – *oba páry topánok*] – *topánky*; *lyža* ↔ [*obe lyže* – *oba páry lyží*] – *lyže*; *oko* ↔ [*obe oči* – *oba páry očí*] – *oči*; *krídlo* ↔ [*obe krídla* – *oba páry krídel*] – *krídla* a pod. Plurál párových substantív umožňuje tri projekcie: (i) párovú projekciu: *Položil som obe ruky na stôl*. ≈ pravú aj ľavú ruku;²² (ii) číselnú projekciu dvoch: *Zo stodvadsať ľudí sa dvíhajú dve ruky*. ≈ zdvihnutím ruky hlasujú dvaja ľudia; (iii) súborovú projekciu – s vymedzovacími zámenami *všetci*, *všetky*: *Na prekvapenie sa zdvihli takmer všetky ruky*. ≈ zdvihnutím ruky hlasovali takmer všetci prítomní. Plurálové tvary mena v číselnej a súborovej projekcii strácajú význam párovosti. Substantíva tvoria paradigmy singulárových tvarov mena a plurálových tvarov slovného spojenia a mena.

(c) Substantíva pluráliá tantum význam jednotliviny realizujú synteticky (*dvere*), resp. analyticky pomocou kvantifikátora *jedny* (*jedny dvere*) alebo druhového klasifikátora *typ/druh*: (*typ dverí/druh dverí*). Druhový plurál slovného spojenia s pomnožnými podstatnými menami umožňuje v nominatíve alebo genitíve plurálu variantné tvary substantív: *oboje dvere/dverí/dvier* – *oba typy dverí/dvier* – *oba druhy dverí/dvier*. Paradigmou završuje plurál mena *dvere*. Podobne: (*jedny*) *preteky* – *druh pretekov* ↔ [*oboje preteky/oboje pretekov* – *oba druhy pretekov*] – *preteky*; (*jedny*) *nožnice* – *druh nožníc* ↔ [*oboje nožnice/oboje nožníc* – *oba druhy nožníc*] –

²² Párová projekcia vylučuje spájateľnosť s číslovkami *dva/dve* (význam *dvoch* v zmysle konečného počtu je fixovaný a implicitne zahrnutý) a s vymedzovacími zámenami *všetci*, *všetky*, lebo počet *dvoch* sa neponíma v zmysle úplného súboru: **Položil som dve ruky na stôl*. – **Položil som všetky ruky na stôl*.

nožnice; (jedny) noviny – druh novín ↔ [oboje noviny/oboje novín – oba druhy novín] – noviny. Paradigmy pomnožných podstatných mien teda tvoria analytické tvary singuláru mena (jedny dvere), singuláru slovného spojenia (typ/druh dverí), plurálu slovného spojenia (oboje dvere/oboje dverí//dvier, oba typy/druhy dverí//dvier) a syntetický tvar plurálu mena (dvere).

(d) Substantíva singuláriá tantum prostredníctvom lexikálneho klasifikátora denotujú druhovú alebo typovú ohraničenosť objektov a pomocou lexikálneho kvantifikátora presne deklarujú ich množstvo.

(i) Abstraktá tvoria opozíciu: singulár mien – druhový singulár slovného spojenia – druhový plurál slovného spojenia: *poznanie* – druh *poznania* ↔ [oba druhy poznania] – druhy poznania; *múdrost'* – druh *múdrosti* ↔ [oba druhy múdrosti] – druhy múdrosti; *intimita* – druh/typ *intimity* ↔ [oba druhy/typy intimity] – druhy/typy intimity; *zločin* – druh *zločinu* ↔ [oba druhy zločinu] – druhy zločinu; *morálka* – druh *morálky* ↔ [oba druhy morálky]²³ – druhy morálky.

(ii) Látkové mená umožňujú druhovú aj kvantitatívnu špecifikáciu. Druhový plurál slovného spojenia u časti substantív je realizovaný spravidla analyticky: *múka* – druh *múky* ↔ [oba druhy múky] – druhy múky; *cukor* – druh *cukru* ↔ [oba druhy cukru] – druhy cukru; *fazuľa* – druh *fazole* ↔ [oba druhy fazule] – druhy fazule; u časti substantív umožňuje v genitíve singuláru alebo genitíve plurálu variantné tvary substantív a syntetický plurál mena: *syr* – druh *syra*/druh *syrov* ↔ [oba syry – oba druhy syra/oba druhy syrov] – syry; *víno* – druh *vína*/druh *vín* ↔ [obe vína – oba druhy vín] – vína. Látkové substantíva prostredníctvom lexikálneho kvantifikátora *šálka*, *pohár*, *kartón*, *plechovka*, *štipka*, *lyžička*, *sud*, *kilo*, *snop* a pod. denotujú ohraničený objem, váhu, množstvo objektov. Opozíciu tvorí singulár látkových mien – kvantifikovaný singulár slovného spojenia – kvantifikovaný plurál slovného spojenia: *káva* – šálka *kávy* ↔ [obe šálky kávy] – šálky kávy; *pivo* – sud *piva* ↔ [oba sudy piva] – sudy piva; *med* – lyžička *medu* ↔ [obe lyžičky medu] – lyžičky medu; *slama* – snop *slamy* ↔ [oba snopy slamy] – snopy slamy. Spojenia *dve kávy*, *dve piva* si zachovávajú význam viazaného množstva a implicitne predpokladajú príslušné kvantifikátory (*dve šálky kávy*, *dva poháre piva*).

(iii) Hromadné substantíva tvoria opozíciu singulár hromadných mien: *mužstvo* ↔ plurál slovného spojenia *obe mužstvá* – plurál hromadných mien: *mužstvá*. Podobne: *tím* ↔ [oba tímy] – tímy; *družstvo* ↔ [obe družstvá] – družstvá; *zväz* ↔ [oba zväzy] – zväzy; *súbor* ↔ [oba súbory] – súbory; *skupina* ↔ [obe skupiny] – skupiny; *trieda* ↔ [obe triedy] – triedy. Tieto podstatné mená majú aj tvary syntetického plurálu. Časť substantív s významom kolektívnosti umožňuje druhovú špecifikáciu: *hmyz* – druh *hmyzu* ↔ [oba druhy hmyzu] – druhy hmyzu; *obuv* – druh *obuvi* ↔ [oba

²³ Spojenie *oba druhy morálky* značí aj *obojakú morálku*, resp. *dvojakú morálku*. Druhovú číslovku *obojaký* je v slovenčine súčasťou ustálených spojení: *obojaké spoluhlásky*, *obojaké právo*, *obojaké pohlavie*, *obojaký spôsob prijímania*.

druhy obuvi] – *druhy obuvi*. Význam plurálu vyjadrujú dané podstatné mená len pomocou analytických tvarov.

Pluralitu slovných spojení podľa charakteru zloženosti entít a lexikálno-sémantických typov substantív tvoria: (a) slovné spojenia numerickej zloženosti: *oba programy*; (b) slovné spojenia párovej zloženosti: *obe oči*; (c) slovné spojenia súborovej zloženosti: *oboje noviny*; (d) slovné spojenia druhovo deklarovanej zloženosti: *oba druhy poistenia*; (e) slovné spojenia kvantitatívne deklarovanej zloženosti: *obe stáda oviec*.

5. ZÁVER

Výrazy *obidvaja*, *obidva*, *obaja*, *oba*, *obe*, *obidve*, *obidvoje*, *oboje*, *obojaký*, *obojako* tvoria v slovenčine koherentný a konzistentný inventár lexikálnych prostriedkov. V jeho priestore sa vyšpecifikovali najmä numerické a okrajovo deiktické slovnodruhovú určenia. Numeráliá sa v slovenčine profilujú v zmysle súboru, vymedzovacie zámená v zmysle súhrnu. Dominantné postavenie majú základné a skupinovú číslovky, ktoré vyjadrujú kontextovo viazanú, určitú a limitovanú početnosť ‘*oboch*’. Inými slovami, naplňajú princípy homogenity, maximality a salience (viazaného vzťahu medzi formou jazykových výrazov a ich referentmi s dôrazom na faktivnosť a konkrétnu skúsenosť mnohosti). Druhovú číslovky a vymedzovacie substantívne zámená sú maximatívne a akceptujú princíp nehomogenity.

Potvrdilo sa, že v rámci numerálií pôsobí súčinnosť gramatických, slovtvorných a lexikálnych spôsobov vyjadrenia mnohosti. Číslovky tvoria so substantívami kongruentné slovné spojenia. V ich kolokačnom profile sú tieto lexikálno-sémantické typy substantív: (a) počítateľné substantíva; (b) párové substantíva; (c) substantíva pluráliá tantum; (d) substantíva singuláriá tantum (abstraktá, látkové a hromadné substantíva).

Významy mnohosti okrem syntetického spôsobu vyjadrenia pomocou flexie umožňujú (a v prípade substantív singuláriá tantum si vyžadujú) lexikálnu intervenciu, inými slovami, použitie osobitných lexikálnych prostriedkov, ktoré majú schopnosť diferencovať opozíciu jednotlivosť – mnohosť. Ukázalo sa, že v slovenčine je silne ukotvené kognitívne vymedzenie druhovej a kvantitatívne viazanej mnohosti. Pluralitu podľa charakteru zloženosti entít a lexikálno-sémantických typov substantív tvoria slovné spojenia numerickej (*oba jazyky*), párovej (*obe topánky*), súborovej (*oboje preteky*), druhovo deklarovanej mnohosti (*oba druhy dôchodkov*) a kvantitatívne deklarovanej mnohosti (*oba poháre šampanského*).

V jazykovom a diskurzívnom priestore súčasnej slovenčiny koncept ‘*oboch*’ v číslovkovom vyjadrení súvisí s jednotou súhlasnosti *dvoch*, koncept ‘*oboch*’ v deikticko-substantívnom vyjadrení sa vzťahuje na integráciu rozdielnosti *dvoch*. To znamená, že kardinalita množiny či už v súborovom, súhrnovom alebo druhovom určení je vždy limitovaná počtom dvoch premenných, ktoré sú vo vzťahu relatívnej

identity, podobnosti (alterácie) a rozdielnosti. Spojitosť individuálnych entít v numerickom vyjadrení má viac-menej konštantnú povahu. Slovné spojenia s posudzovanými výrazmi sú divízne (členiteľnosť súboru *oboch kníh* navodzuje fakt aj jednej knihy), nekumulatívne (*obe knihy* + *obe knihy* ≠ *obe knihy*) a atomické (jazykovo sa dá vymedziť minimálna časť *oboch kníh* – kniha).²⁴ Spojitosť individuálnych entít v deiktickom vyjadrení má kontingentnú povahu. Je to dané tým, že závisia výhradne od komunikačno-pragmatických faktorov a obsah nadobúdajú iba v konkrétnom použití. *Oboje* vyjadruje sumarizujúci vzťah medzi dvoma explicitne vyjadrenými eventualitami. Substantíva sú vo vzťahu slabšej logickej disjunkcie. Obe výberové možnosti prichádzajú do úvahy, vzájomne sa nevylučujú a nie sú striktné inkompatibilné. Spojka *alebo* nestavia dve alternatívy proti sebe, ale kladie ich akoby vedľa seba. Hovoriaci potvrdzuje možnosť pôsobenia oboch faktorov súčasne v zmysle uplatnenia akoby tretej eventuality.

V súvislosti s možným polyinterpretačným charakterom výpovedí s analyzovanými výrazmi možno konštatovať, že pre vzťahové projekcie hovoriaceho je príznačná tolerancia nejednoznačnosti. To znamená, že hovoriaci na pozadí princípu kooperácie predpokladá kompetenciu adresáta rozpoznať nejednoznačnosť a tolerovať neistotu a rozpor, ktorý zo vzťahových projekcií môže vyplývať.

Bibliografia

CVRČEK, Václav (2017): Koligace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/KOLIGACE> [cit. 19. 06. 2024].

DANEŠ, František (2009): O spojce nebo. In: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, s. 188 – 194.

DOČEKAL, Mojmír (2017a): Negativně polaritní výraz. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: [https://www.czechency.org/slovník/NEGATIVNĚ POLARITNÍ VÝRAZ](https://www.czechency.org/slovník/NEGATIVNĚ_POLARITNÍ_VÝRAZ) [cit. 31. 05. 2024].

DOČEKAL, Mojmír (2017b): Veridikalita. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/VERIDIKALITA> [cit. 31. 05. 2024].

DOČEKAL, Mojmír (2017c): Počítatelné a nepočítatelné jméno. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: [https://www.czechency.org/slovník/POČÍTATELNÉ A NEPOČÍTATELNÉ JMÉNO](https://www.czechency.org/slovník/POČÍTATELNÉ_A_NEPÓČÍTATELNÉ_JMÉNO) [cit. 15. 06. 2025].

DOLNÍK, Juraj (1999): Princíp ekvivalencie. In: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK, s. 45 – 77.

FILKORN, Vojtech (1998): *Povaha súčasnej vedy a jej metódy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 379 s.

FREGE, Gottlob (2011): Základy aritmetiky. In: Frege, G.: *Logická zkoumání. Základy aritmetiky*. Přeložil J. Fiala. Praha: Oikoymenh, s. 143 – 261.

²⁴ Divizitu, kumulativitu a atomicitu substantív bližšie ozrejmjuje M. Dočekal (2017c).

JAROŠOVÁ, Alexandra (ed.) (2021): *Slovník současného slovenského jazyka. O – Pn* [4. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

KRUPA, Viktor (1980): *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 166 s.

LYONS, John (1969): *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 519 p.

MAJTÁNOVÁ, Marie (1976): Postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predpisovného obdobia. In: *Slovenská reč*, roč. 41, č. 2, s. 77 – 84.

MILL, John Stuart (1963/1991): *Collected Works of J. S. Mill*. 33 Vols. J. M. Robson, et al. (eds.). Toronto: University of Toronto Press – London: Routledge and Kegan Paul.

Mluvnice češtiny 2 (1986). Tvarosloví. J. Petr (ved. red.). Praha: Academia. 536 s.

Mluvnice češtiny 3 (1987): Skladba. J. Petr (ved. red.). Praha: Academia. 748 s.

MRÁZ, Michal (2008): Kvantifikácia v prirodzenom jazyku (IX). In: *Organon F*, roč. 15, č. 1, s. 84 – 110.

OLIVA, Karel (2017): Kvantifikátor. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/KVANTIFIKÁTOR> [cit. 22. 02. 2024].

OSOLSOBĚ, Klára (2017): Totalizátor. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/TOTALIZÁTOR> [cit. 21. 04. 2024].

Slovenský národný korpus. Verzia prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, Jana (2023): Pragmatické určenie *akoby* v egovzťažných súvislostiach. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 2, s. 459 – 476. DOI 10.2478/jazcas-2024-0004. [cit. 22. 02. 2024].

SOKOLOVÁ, Miloslava (2007): *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 338 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – ŽIGO, Pavol (2014): *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 320 s.

SOUSEDÍK, Prokop – SVOBODA, David (2014): Je číslo vlastnosť vnějších věcí? Mill – Frege – Kessler. In: *Organon F*, roč. 21, č. 1, s. 45 – 62.

ŠEFCÍK, Ondřej (2017): Opozice. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/OPOZICE> [cit. 22. 04. 2024].

ŠIMÍK, Radek (2017): Plovoucí kvantifikátor. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/PLOVOUCÍ_KVANTIFIKÁTOR [cit. 21. 04. 2024].

ŠIMÍK, Radek – DOTLAČIL, Jakub (2017): Univerzální kvantifikátor. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/UNIVERZÁLNÍ_KVANTIFIKÁTOR [cit. 21. 04. 2024].

VESELÝ, Vojtěch (2011): Obojí, oboje, obé, všechno. In: *Naše řeč*, roč. 94, č. 4, s. 181 – 193.

ZOUHAR, Marián (2006a): Kvantifikácia v prirodzenom jazyku (II). In: *Organon F*, roč. 13, č. 2, s. 232 – 251.

ZOUHAR, Marián (2006b): Kvantifikácia v prirodzenom jazyku (IV). In: *Organon F*, roč. 13, č. 4, s. 539 – 553.